

Παγονέρι Δράμας: απόηχοι της ηπειρώτικης αρχιτεκτονικής στην ορεινή Ανατολική Μακεδονία

Π. Ξάνθος, Αρχιτέκτων Μηχανικός Π.Σ.Α.Π.Θ.

Περίληψη

Ο ορεινός οικισμός του Παγονερίου του Ν. Δράμας αποτελεί ένα ελάχιστα γνωστό, αλλά αναμφίβολα ξεχωριστό οικιστικό σύνολο της ανατολικής Μακεδονίας. Ο αρχικός πυρήνας του οικισμού δημιουργήθηκε με την εγκατάσταση των πρώτων κατοίκων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Στη συνέχεια όμως ο πρώτος αυτός πυρήνας διευρύνθηκε με την εγκατάσταση Ελλήνων προερχομένων από την Ήπειρο, υπό την πίεση των διωγμών του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, αλλά και μουσουλμάνων της ευρύτερης περιοχής της Δράμας. Αποτέλεσμα ήταν μια ιδιαίτερη και κυρίως ειλικρινής και αυθόρμητη ανάμιξη των χαρακτηριστικών της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών, γεγονός που διαμόρφωσε μια ιδιαίτερα ποικιλόμορφη για τον επισκέπτη εικόνα. Η εκπληκτική αυτή πληθώρα διαφορετικών παραδοσιακών κτισμάτων που ανεγέρθηκαν σε διάφορες περιόδους, αντικατοπτρίζει όχι μόνο τις αρχές της τοπικής αρχιτεκτονικής αλλά και την ίδια την τοπική ιστορία. Την ιστορία των ανθρώπων που τα έχτισαν και τα κατοίκησαν, ανθρώπων που ανήκαν σε λαούς των Βαλκανίων με διαφορετικές κοινωνικές αξίες και ποιότητες.

Η εισήγηση προσφέρει μια πιο λεπτομερή και επεξεργασμένη μορφή ενός τμήματος ευρύτερης μελέτης, που εκδόθηκε το Δεκέμβριο του 2009 από το Δήμο Νευροκοπίου με θέμα την παραδοσιακή αρχιτεκτονική του οικισμού και με τίτλο «Παγονέρι - Δύο αιώνες παραδοσιακής αρχιτεκτονικής». Η αντίστοιχη έρευνα πεδίου πραγματοποιήθηκε το 2007. Η θέση του οικισμού, το φυσικό του περιβάλλον, οι κοινωνικές συνθήκες στην ευρύτερη περιοχή και η επαγγελματική ενασχόληση των κατοίκων αποτελούν σημεία - κλειδιά για την ερμηνεία των χαρακτηριστικών της κατοικίας στον οικισμό. Η αρχιτεκτονική περιγραφή που ακολουθεί επικεντρώνεται στον πλέον χαρακτηριστικό τύπο σπιτιού, αυτόν της *κλειστής κατοικίας του ηπειρωτικού χώρου*. Μέσα από αυτήν εντοπίζονται και ερμηνεύονται συγκεκριμένα μορφολογικά χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στην αρχιτεκτονική της Ηπείρου. Οι κατοικίες που μελετήθηκαν σχεδιάζονται στην υπάρχουσα κατάσταση, τα σχέδια τους αποδίδονται με ενιαίο τρόπο και στην ίδια κλίμακα και οι επεμβάσεις σημειώνονται σχεδιαστικά. Στόχος είναι η μικρή σε έκταση αυτή διερεύνηση να αποτελέσει μια ελάχιστη συμβολή στη σχετικά φτωχή βιβλιογραφία για την αρχιτεκτονική κληρονομιά του Νομού Δράμας, και να βοηθήσει ακόμη και τον λιγότερο εξοικειωμένο αναγνώστη να αντιληφθεί καλύτερα ορισμένα ζητήματα σχέσεων της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στον ορεινό οικισμό του Παγονερίου, με την ευρύτερη περιοχή των οικισμών της Ηπείρου.

Εισαγωγή

Α. Γεωγραφική θέση - Φυσικό περιβάλλον

Ο ακριτικός οικισμός του Παγονερίου βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του Νομού Δράμας, κοντά στα σύνορα με τη Βουλγαρία και απέχει 70χμ από την πόλη της Δράμας και 22χμ από το Κάτω Νευροκόπι, έδρα του Δήμου στον οποίο ανήκει. Γεωγραφικά το Παγονέρι αναπτύσσεται σε μια πλαγιά με νότιο προσανατολισμό, σε υψόμετρο 680μ περίπου (*Εικ.1*). Στα βορειοδυτικά του χωριού εντοπίζεται η κορυφή του Αγίου Νικολάου με υψόμετρο 1058μ, στα ανατολικά του ο ποταμός Νέστος αποτελεί το φυσικό του σύνορο, ενώ στο νότο υψώνονται οι επιβλητικοί όγκοι του Φαλακρού όρους. Τα εδάφη της ευρύτερης περιοχής είναι πλούσια σε σχιστολιθικά κοιτάσματα, ενώ οι ορεινοί όγκοι που αγκαλιάζουν τον οικισμό είναι κατάφυτοι από μεγάλες εκτάσεις δρυός, λεύκης και πεύκης. Στην περιοχή που είναι χτισμένο το

Παγονέρι κυριαρχούν σχετικά ήπιες μικροκλιματικές συνθήκες κατά τη διάρκεια των εαρινών και θερινών μηνών, με την υγρασία να κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Αλλά ακόμη και το χειμώνα, παρά το σχετικά μεγάλο υψόμετρο, παρατηρούνται αξιοσημείωτα ήπιες καιρικές συνθήκες, με αρκετές ημέρες παρατεταμένης ηλιοφάνειας και αύξησης της θερμοκρασίας.

Β. Ο οικισμός μέσα στο χρόνο

Η εγκατάσταση των πρώτων κατοίκων και η δημιουργία του αρχικού πυρήνα του οικισμού φαίνεται να έγινε τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και συγκεκριμένα κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Υπό την πίεση των διωγμών του Αλή πασά των Ιωαννίνων, αρκετοί έλληνες προερχόμενοι από την Ήπειρο εγκαταστάθηκαν στο Παγονέρι και ο πρώτος αυτός πυρήνας διευρύνθηκε. Έτσι την τριακονταετία 1880 - 1912 το Τσερέσοβο, όπως ονομάστηκε εκείνη την περίοδο ο οικισμός, κατοικήθηκε από 100 - 105 βλαχόφωνες, κυρίως, οικογένειες και 6 - 7 οικογένειες μουσουλμάνων. Οι βαλκανικοί πόλεμοι και ο μακεδονικός αγώνας αποτέλεσαν μια δύσκολη περίοδο για τον οικισμό, καθώς τα επεισόδια στην περιοχή μεταξύ των Παγονεριτών και των Βουλγάρων κατοίκων γειτονικών οικισμών ήταν συχνότατα, ενώ ταυτόχρονα ο κίνδυνος ληστρικών επιδρομών παρέμενε πάντα υπαρκτός. Έως το 1913 το Τσερέσοβο διοικήθηκε από τουρκικές αρχές ενώ τα έτη 1916 - 1918 τέλεσε υπό βουλγαρική κατοχή για να απελευθερωθεί στη συνέχεια οριστικά μετά τα τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας τον Οκτώβρη του 1918. Το 1923, μετά τη συνθήκη της Λωζάνης και την οριστική ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία το Τσερέσοβο μετονομάστηκε σε Παγονέρι. Από την δεκαετία του '50 το Παγονέρι ακολουθεί δυστυχώς την γνώριμη τροχιά των περισσότερων μεταπολεμικών οικισμών της υπαίθρου, σταδιακά ο πληθυσμός του συρρικνώνεται λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης και σύμφωνα με την απογραφή του 2001 έχει πλέον 231 μόνιμους κατοίκους.

Γ. Επαγγελματική ενασχόληση

Κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας η πλειονότητα των κατοίκων του οικισμού απασχολούνταν στον Πρωτογενή Τομέα. Πολλοί από τους κατοίκους φαίνεται πως ήταν κτηνοτρόφοι, ενώ λιγότεροι ασχολούνταν με την καπνοκαλλιέργεια, που ανθούσε στην ευρύτερη περιοχή της Δράμας λόγω του ευνοϊκού κλίματος και των κατάλληλων εδαφών, αλλά και λόγω διεθνών εμπορικών σχέσεων. Ένα ακόμη ποσοστό ασκούσε το επάγγελμα του χτίστη, διατηρώντας για χρόνια το «ηπειρώτικο», όπως λένε ακόμη και σήμερα οι ντόπιοι, πατροπαράδοτο επάγγελμα. Μετά το 1923 οι περισσότεροι κάτοικοι συνέχισαν να απασχολούνται τους στους ίδιους Παραγωγικούς Τομείς αλλά παρατηρήθηκε μια στροφή προς την κτηνοτροφία και τη συστηματική καλλιέργεια οπωροφόρων δέντρων. Αξίζει να αναφερθεί ενδεικτικά πως το 1927 οι 266 καπνοκαλλιεργητές του χωριού καλλιεργούσαν συστηματικά 490 στρέμματα ενώ οι κτηνοτρόφοι είχαν στην κατοχή τους 3000 αιγοπρόβατα και 800 μεγάλα ζώα. Μετά το 1950 και ενώ ο πληθυσμός του Παγονερίου μειώνεται, παρατηρείται μια τάση επαγγελματικού αναπροσανατολισμού, κυρίως των καπνοκαλλιεργητών, προς άλλου είδους καλλιέργειες ή προς την κτηνοτροφία.

Μεθοδολογία

Η προσέγγιση του θέματος ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2007 με την έρευνα πεδίου, την αποτύπωση αντιπροσωπευτικών παραδειγμάτων κατοικιών στον οικισμό και την όσο το δυνατόν λεπτομερέστερη διερεύνηση των βασικών παραγόντων που επηρέασαν καθοριστικά πολλά από τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των κατοικιών. Κατά τη διάρκεια της έρευνας εκείνης διαπιστώθηκε η αξιοσημείωτη ιδιαιτερότητα του οικισμού, ως προς τις συγγένειες της αρχιτεκτονικής του με εκείνη της αρκετά απομακρυσμένης Ηπείρου.

Α. Γενική εικόνα του οικιστικού ιστού

Οι ομοιότητες του Παγονερίου με οικισμούς της Ηπείρου γίνονται αντιληπτές στον επισκέπτη με μια πρώτη γενική ματιά, σε επίπεδο οργάνωσης του οικιστικού ιστού. Η μορφή του είναι ουσιαστικά, ακόμη και σήμερα, εκείνη που διαμορφώθηκε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}. Ο γενικός πολεοδομικός σχηματισμός του οικισμού μπορεί να χαρακτηριστεί με μία λέξη μονοκεντρικός: υπάρχει δηλαδή ένα κέντρο, η πλατεία του χωριού, το οποίο συγκεντρώνει γύρω του όλες τις λειτουργίες του οικισμού που αφορούν κοινωνικές συγκεντρώσεις και εμπορικές συναλλαγές, ενώ γύρω του διατάσσονται οι γειτονιές με τα οικόπεδα των κατοικιών (Εικ.2). Αυτές οι τελευταίες μπορούν συνοπτικά να ενταχθούν: στον τύπο της *διώροφης πλατύ μετώπης κατοικίας με ανοιχτό ή κλειστό χαγιάτι*, στον «μεταβατικό» τύπο κατοικίας που ενσωματώνει νεοκλασικά στοιχεία στην κάτοψη και στον *κλειστό τύπο κατοικίας του ηπειρωτικού χώρου*, ο οποίος αναλύεται διεξοδικά σε αυτήν την εισήγηση.

Β. Ο «κλειστός» τύπος κατοικίας

Στον οικισμό σώζεται ένας αρκετά μεγάλος αριθμός κυβόσχημων κτισμάτων, που αποτελούν χαρακτηριστικό του γνώρισμα και μαζί με τις υπόλοιπες κατοικίες συνδιαμορφώνουν μια ιδιαίτερα ποικιλόμορφη για τον επισκέπτη εικόνα. Τα κτίσματα αυτά αντιστοιχούν στον «κλειστό» τύπο κατοικίας του ηπειρωτικού χώρου (χωρίς χαγιάτι, ανοιχτό η κλειστό) και βρίσκονται στην πλειονότητα τους πάνω στον κεντρικό δρόμο που διασχίζει το χωριό (Πιν.1-6). Πρόκειται για κατοικίες με συμπαγή «βάση» αποτελούμενη από ισόγειο και, όταν η κλίση του εδάφους το επιτρέπει, και υπόγειο, ενώ από τη στάθμη του ορόφου προβάλλουν οι κλειστές προεξοχές. Ογκοπλαστικά θυμίζουν εν μέρει τις πέτρινες κατοικίες των χωριών της Η-πείρου αλλά στην κάτοψη τους ενσωματώνουν αρκετά από τα στοιχεία της τοπικής παράδοσης της ευρύτερης περιοχής. Η κατασκευή τους αξιοποιεί τις γνώριμες οικοδομικές μεθόδους χειρισμού της πέτρας και του ξύλου που μέσα από εμπειρικές, κυρίως, διαδικασίες τελειοποιήθηκαν και επικράτησαν στο μεγαλύτερο μέρος του βορειοελλαδικού χώρου κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας.

Λόγω της θέσης τους στον πολεοδομικό ιστό του οικισμού τα κτίσματα αυτά δεν διαθέτουν συνήθως αυλή και επικοινωνούν απευθείας με το δημόσιο χώρο, δηλαδή το δρόμο (Εικ.3,12,14). Η προσπέλαση στα ισόγεια τους είναι άμεση από το δρόμο μέσω δίφυλλης θύρας. Οι ελάχιστες κατοικίες που διαθέτουν μια μικρή αυλή, περιβάλλονται από συνεχή περιμετρικό αυλότοιχο, ύψους 2 - 2,5 μ από λιθοδομή (Εικ.15). Το μεγάλο ύψος του περιορίζει την ορατότητα από το δρόμο προς το εσωτερικό της αυλής και αυξάνει την αίσθηση της ιδιωτικότητας που ήταν επιθυμητή στη ζωή των κατοίκων του οικισμού.

Εισερχόμενος στην κατοικία, ο επισκέπτης συναντά έναν ενιαίο χώρο με μία σειρά ξύλινων υποστυλωμάτων στο μέσον του (Εικ.8), ή δύο χώρους, χωρισμένους με εσωτερική τοιχοποιία. Όλο το ισόγειο χρησιμοποιείται σε αγροτικές ή κτηνοτροφικές λειτουργίες και εργασίες, ανά-λογα με την επαγγελματική ενασχόληση των ενοίκων. Στην περίπτωση που υπάρχει αυλή,

ένα μικρό τμήμα του ισόγειου προς το νότο διατηρείται ανοιχτό και η εξωτερική τοιχοποιία αντικαθίσταται επίσης από ξύλινα υποστυλώματα (Πιν.6). Έτσι διευκολύνονται κάποιες από τις αγροτικές εργασίες και, κατά τους θερινούς μήνες, όταν ο καιρός το επιτρέπει επεκτείνονται και στην αυλή. Στο εσωτερικό του ισόγειου τοποθετείται και το κλιμακοστάσιο προσπέλασης στον όροφο. Είναι κατά κανόνα ξύλινο, κατασκευασμένο στα πρότυπα αυτών που συναντώνται στους προηγούμενους τύπους κατοικίας. Σε μία μόνο περίπτωση εντοπίστηκε εξωτερική σκάλα, κατασκευασμένη από πέτρα και τοποθετημένη σε επαφή με τη δυτική όψη του κτίσματος (Πιν.2, Εικ.6).

Το κλιμακοστάσιο οδηγεί σε έναν κεντρικά τοποθετημένο συνήθως χώρο, ο οποίος διαθέτει τον καλύτερο προσανατολισμό από τους χώρους του ορόφου και από τον οποίο γίνεται η προσπέλαση στα υπόλοιπα δωμάτια. Επίσης σε κάποιες περιπτώσεις σπιτιών ο χώρος αυτός εμφανίζεται επιμήκης με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται εσωτερικά ένα

ενδιάμεσος, ως προς τα υπόλοιπα δωμάτια του ορόφου, «διάδρομος» (Πιν.1,2, Εικ.9). Λειτουργικά αποτελεί κομβικό σημείο διανομής της κίνησης κατακόρυφα, στους ορόφους, αλλά και οριζόντια, στα δωμάτια του σπιτιού. Ο χώρος αυτός περικλείει μεν επιρροές της αρχιτεκτονικής της Ηπείρου αλλά αποτελεί ταυτόχρονα και αναφορά στο στοιχείο του χαγιατιού που είναι αναπόσπαστο κομμάτι της αρχιτεκτονικής της ευρύτερης περιοχής του Νομού Δράμας. Σε μία περίπτωση μάλιστα (Πιν.2) αξιοσημείωτη είναι η κάτοψη του πρώτου ορόφου στην οποία διακρίνεται μια ανολοκλήρωτη μεταβατική μορφή σταυρού, που ίσως παραπέμπει στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας όπου είναι ιδιαίτερα δημοφιλής αυτή η πρακτική. Ανάλογα με το γενικό σχήμα και το μέγεθος του κτίσματος διαμορφώνονται γύρω από τον κεντρικό αυτό χώρο δύο ή τρία μικρότερα δωμάτια τα οποία εξυπηρετούν την ιδιωτική ζωή των ενοίκων. Έτσι η κάτοψη θυμίζει έντονα άλλοτε δίχωρη στενομέτωπη και άλλοτε τετράχωρη κατοικία των οικισμών της Ηπείρου. Ένα από τα δωμάτια είναι συνήθως πιο προσεγγμένο από τα υπόλοιπα, με ξυλόγλυπτο διακοσμημένο ταβάνι και τζάκι. Στις τοιχοποιίες των δωματίων εντοπίζονται επίσης πλήθος χρηστικές εσοχές (Εικ.10).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι όψεις των κατοικιών αυτού του τύπου. Η όψη προς των δρόμο διαιρείται συνήθως σε δύο οριζόντιες ζώνες που αντιστοιχούν στο ύψος του ισογείου και του ορόφου (Εικ.3). Η χαμηλότερη από αυτές οριοθετείται από την εμφανή λιθοδομή των εξωτερικών τοιχοποιιών, ενώ η ψηλότερη συνήθως σοβατίζεται. Για το φωτισμό του ισογείου δημιουργούνται στην κύρια όψη από ένα έως τρία στενά ανοίγματα, αλλά είναι σύνηθες επίσης να αφήνεται πάνω από την πόρτα ένα ακόμη μικρό άνοιγμα χωρίς κούφωμα. Ο μεγάλος χώρος καθημερινής χρήσης στον όροφο είναι εμφανής και εξωτερικά στην κύρια όψη καθώς προεξέχει κατά 0,5 περίπου μ. σχηματίζοντας σαχνισί (Εικ.15). Σε αυτό τοποθετούνται εν σειρά τρία ή περισσότερα στενά παράθυρα τα οποία μαζί με τα πλευρικά που συνήθως υπάρχουν στις υπόλοιπες όψεις φωτίζουν επαρκώς τον χώρο αυτό. Υπάρχουν ωστόσο και περιπτώσεις που ο κύριος αυτός χώρος του ορόφου εμφανίζεται τελείως ανοιχτός στην πρόσοψη παραπέμποντας στην γνώριμη μορφή του ανοιχτού χαγιατιού. Τα δωμάτια του ορόφου φωτίζονται κατά το δυνατόν από ανοίγματα στις υπόλοιπες όψεις του σπιτιού, με εξαίρεση την βόρεια όψη στην οποία η χρήση παραθύρων είναι περιορισμένη. Η πρακτική αυτή μπορεί εν μέρει να ερμηνευθεί τόσο από τις μικροκλιματικές συνθήκες όσο και από την ανάγκη των ενοίκων για ιδιωτικότητα.

Όλες οι κατοικίες που ανήκουν σε αυτόν τον τύπο στεγάζονται με τετράριχτη ξύλινη στέγη που είναι δομικά και στατικά ενιαία και προεξέχει περιμετρικά συνήθως γύρω στα 0,5μ. Καλύπτεται με κεραμίδια βυζαντινού τύπου ή, συνηθέστερα, με σχιστολιθικές πλάκες, σύμφωνα με την γνώριμη πρακτική, που η αφθονία σχιστολίθου στην Ήπειρο την καθιστά επιβεβλημένη.

Οι μορφολογικές αποκλίσεις που παρατηρήθηκαν σε αυτόν τον τύπο ήταν σχετικά λίγες και αφορούν στην προσθήκη ενός επιπλέον όγκου στον κύριο όγκο της κατοικίας, με τον οποίο διαμορφώνεται κάτοψη σχήματος «Γ» (Πιν.5,6). Η διάταξη αυτή εξασφαλίζει καλύτερο προσανατολισμό και επιπλέον χώρους για την κατοικία και προφανώς έχει εξελικτικό χαρακτήρα.

Γ. Σύνοψη - παρατηρήσεις

Ο κλειστός τύπος κατοικίας του ηπειρωτικού χώρου εμφανίζεται στο Παγονέρι σχεδόν ταυτόχρονα με τους υπόλοιπους τύπους που αναφέρθηκαν παραπάνω ως επικρατέστεροι στον οικισμό, μετά την έλευση των προσφύγων με καταγωγή από την Ήπειρο. Οι κύριες παράμετροι που συνδιαμόρφωσαν μορφολογικά τον τύπο αυτό, είναι η ιστορική συγκυρία, το τοπικό μικροκλίμα, ο επαγγελματικός προσανατολισμός των κατοίκων και η για αρκετά χρόνια ευαίσθητη ισορροπία στις σχέσεις των τοπικών κοινωνικών ομάδων.

Οι κλειστές κατοικίες, αδιάψευστοι μάρτυρες της ελληνικής παρουσίας και κουλτούρας στην ευρύτερη περιοχή, είναι ιδιαίτερο γνώρισμα του οικισμού και είναι αυτές που αυξάνουν την αρχιτεκτονική ποικιλομορφία και αξία του. Ταυτόχρονα όμως αποτελούν παράμετρο και

τεκμήριο της τοπικής ιστορίας: αδιάσειστη απόδειξη πως η Ήπειρος στάθηκε για τους τεχνίτες του Παγονερίου πηγή έμπνευσης και πρότυπο μίμησης και πως ταυτόχρονα οι ίδιοι έγιναν ο φορέας - ηχώ της αρχιτεκτονικής της Ηπείρου στην μακεδονική γη. Ακριβώς αυτή η αρχιτεκτονική και ιστορική ταυτόχρονα σημασία τους είναι που τις καθιστά άξιες της προσοχής της Πολιτείας, προκειμένου να τις προστατέψει από τα γνώριμα προβλήματα κάθε νεοελληνικού οικισμού: την φθορά, την εγκατάλειψη και την άναρχη δόμηση.

Βιβλιογραφία

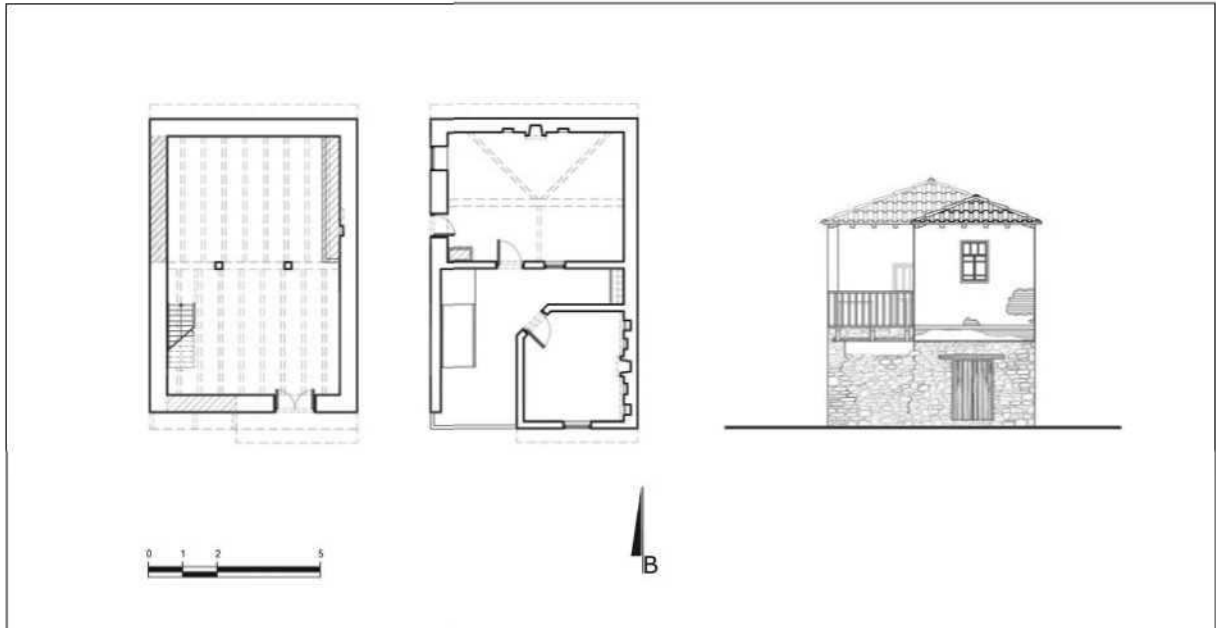
- Αθανασιάδης, Θ., «Καπνός - Επισκόπησις καπνικής κινήσεως εν τω Νομώ Δράμας κατά το έτος 1927», Ημερολόγιο Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, 1927.
- Αϊβάζογλου – Δόβα, Δ., «Νικηφόρος Δράμας, Συμβολή στη μελέτη της παραδοσιακής κατοικίας στην Ανατολική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 2007.
- Εγκυκλοπαίδεια Δομή, λήμμα «Παγονέρι», τόμος 26, Δομή, Αθήνα, 1996.
- Καλογήρου Ν., «Βέροια», «ΕΠΑ, τόμος 7 - Μακεδονία Α'», Μέλισσα, 1999.
- Καραδέδος Γ., Τσολάκης Π., «Πρέσπες», «ΕΠΑ, τόμος 7 - Μακεδονία Α'», Μέλισσα, 1999.
- Κίζης Γ., «Πηλιορείτικη οικοδομία», Πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1994.
- Κουζούλης, Χρ. Στ., «Λαογραφικά Παγονερίου Δράμας», Θεσσαλονίκη, 2002.
- Κουζούλης, Χρ. Στ., «Οι αγώνες του ελληνισμού στην επαρχία Νευροκοπίου 1870-1918», Δράμα, Αύγουστος 2000.
- Κουζούλης, Χρ. Στ., «Παγονέρι - Αναδιφώντας την ιστορία - Εθνική αντίσταση 1941-1945, Εμφύλιος 1946-1949», Θεσσαλονίκη, 1997.
- Μήτσου, Γ., «Παγγαίο», «ΕΠΑ, Τόμος 8 - Μακεδονία Β'-Θράκη», Μέλισσα, 1999.
- Μουτσόπουλος, Κ. Ν., «Καστοριά», «ΕΠΑ, τόμος 7 - Μακεδονία Α'», Μέλισσα, 1999.
- Μουτσόπουλος, Κ. Ν., «Μαθήματα αρχιτεκτονικής μορφολογίας, Μακεδονική αρχιτεκτονική, Συμβολή εις την μελέτην της ελληνικής οικίας», Θεσσαλονίκη, 1991.
- Ξάνθος, Π., «Ψηλή Ράχη, ένας παραδοσιακός οικισμός του Νομού Δράμας», εκδ. Νομαρχίας Δράμας, Θεσσαλονίκη, 2008.
- Ξάνθος, Π., «Παγονέρι - Δύο αιώνες παραδοσιακής αρχιτεκτονικής», εκδ. Δήμου Νευροκοπίου, Θεσσαλονίκη, 2009.
- Παπαϊωάννου, Σπ. Κ., «Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι», εκδ. ΕΜΠ, Αθήνα, 2003.
- Ρογκότη-Κυριοπούλου, Δ., «Γιάννενα», «ΕΠΑ, Τόμος 6 - Θεσσαλία-Ήπειρος», Μέλισσα, 1999.
- Σταματοπούλου, Χ., «Ζαγόρι», «ΕΠΑ», Τόμος 6 - Θεσσαλία-Ήπειρος, Μέλισσα, 1999.
- Χαρίσης, Αν. Β., «Μέτσοβο», «ΕΠΑ, τόμος 6 - Θεσσαλία-Ήπειρος», Μέλισσα, 1999.

Εικόνα 1. Γενική άποψη του οικισμού κατά τον μήνα Ιούλιο.
Photo 1. General view of the settlement during July.

Εικόνα 2. Ορθοφωτοχάρτης του Παγονερίου (Πηγή: Δασαρχείο Δράμας).
Photo 2. Aerial view of Pagoneri (Source: Forest Inspection of Drama)

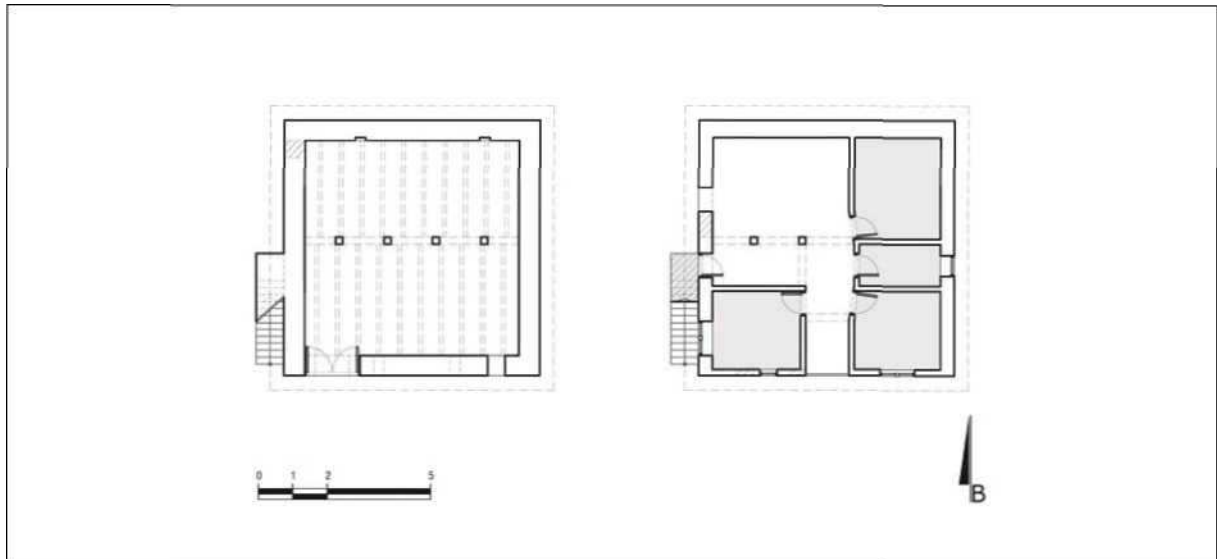
Πίνακας I. Κτίσμα I. Κάτοψη ισογείου (αριστερά), ορόφου (κέντρο) και νότια όψη (δεξιά).
Table I. Residence I. Ground floor (left), first floor (middle) and south view (right).

Εικόνα 3. Κτίσμα I. Άποψη από το νότο.
Photo 3. Residence 1. South view.

Εικόνα 4. Κτίσμα I. Λεπτομέρεια.
Photo 4. Residence 1. Detail.

Πίνακας 2. Κτίσμα 2. Κάτοψη ισογείου (αριστερά) και ορόφου (δεξιά). **Table**
2. Residence 2. Ground floor (left) and first floor (right).

Εικόνα 5. Κτίσμα 2. Άποψη από το νότο.
Photo 5. Residence 2. South view.

Εικόνα 6. Κτίσμα 2. Άποψη από τα δυτικά.
Photo 6. Residence 2. West view.

Εικόνα 7. Κτίσμα 2. Λεπτομέρεια.
Photo 7. Residence 2. Detail.

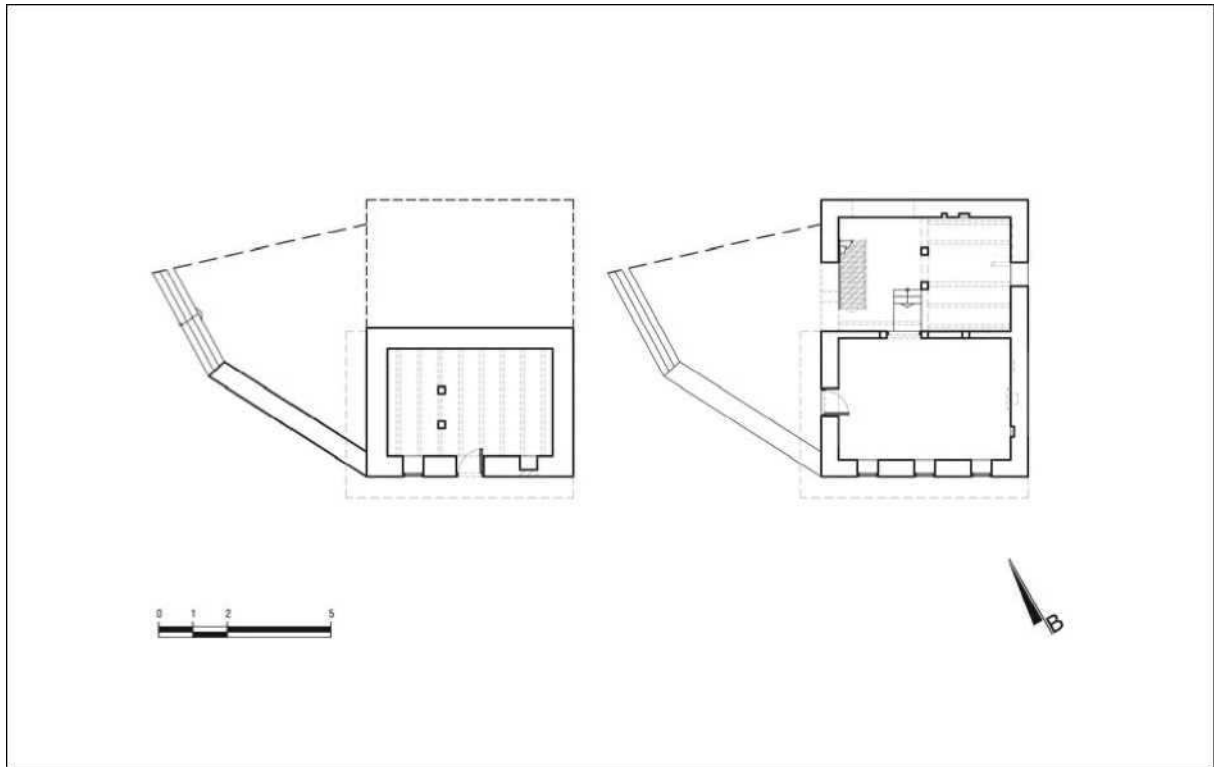
Εικόνα 8. Ξύλινα υποστυλώματα στο ισόγειο κατοικίας.
Photo 8. Wooden pillars in a residence ground floor.

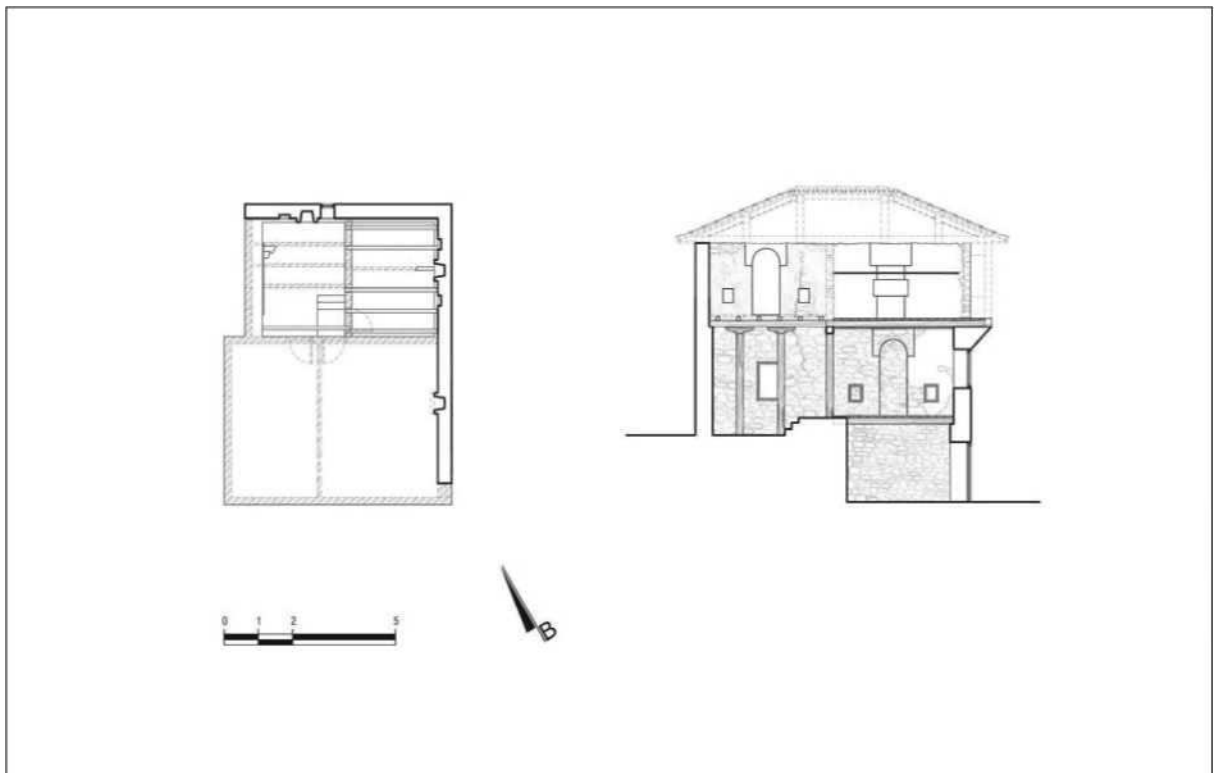
Εικόνα 9. Λεπτομέρεια χώρου στον όροφο κατοικίας.
Photo 9. Detail in a residence first floor.

Εικόνα 10. Τζάκι σε δωμάτιο του ορόφου κατοικίας.
Photo 10. Fireplace in a room of a residence first floor

Πίνακας 3. Κτίσμα 3. Κάτοψη υπογείου (αριστερά) και ισογείου (δεξιά).
Table 3. Residence 3. Basement (left) and ground floor (right).

Πίνακας 4. Κτίσμα 3. Κάτοψη ορόφου (αριστερά) και τομή (δεξιά).
Table 4. Residence 3. First floor (left) and section (right).

Εικόνα 11. Κτίσμα 3, φωτογραφημένο το 1992. (Πηγή: αρχείο Σίμου Α.)

Photo 11. Residence 3 in 1992. (Source: Archive of Simos A.)

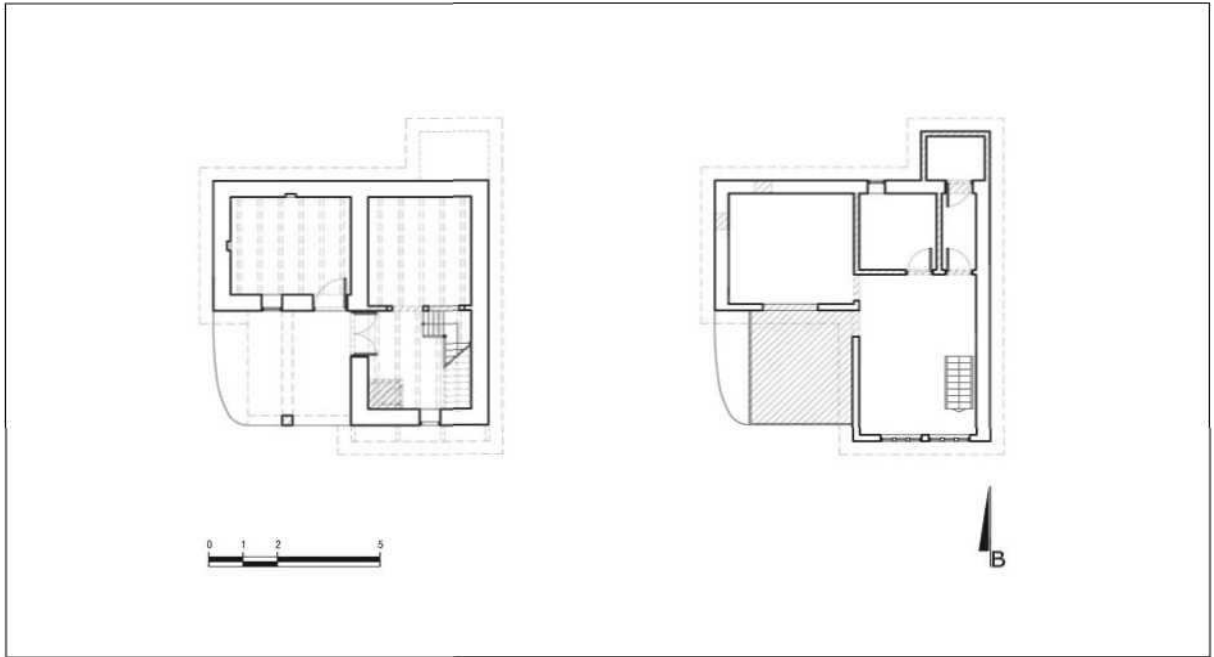
Εικόνα 12. Κτίσμα 3, φωτογραφημένο το 2005. (Πηγή: αρχείο Αιβάζογλου Δ., Αναπληρώτριας Καθηγήτριας στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Π.Σ.Α.Π.Θ.)

Photo 12. Residence 3 in 2005. (Source: Archive of Aivazoglou.D. associate professor F.E.A.U.TH)

Εικόνα 13. Κτίσμα 3, φωτογραφημένο το 2009.

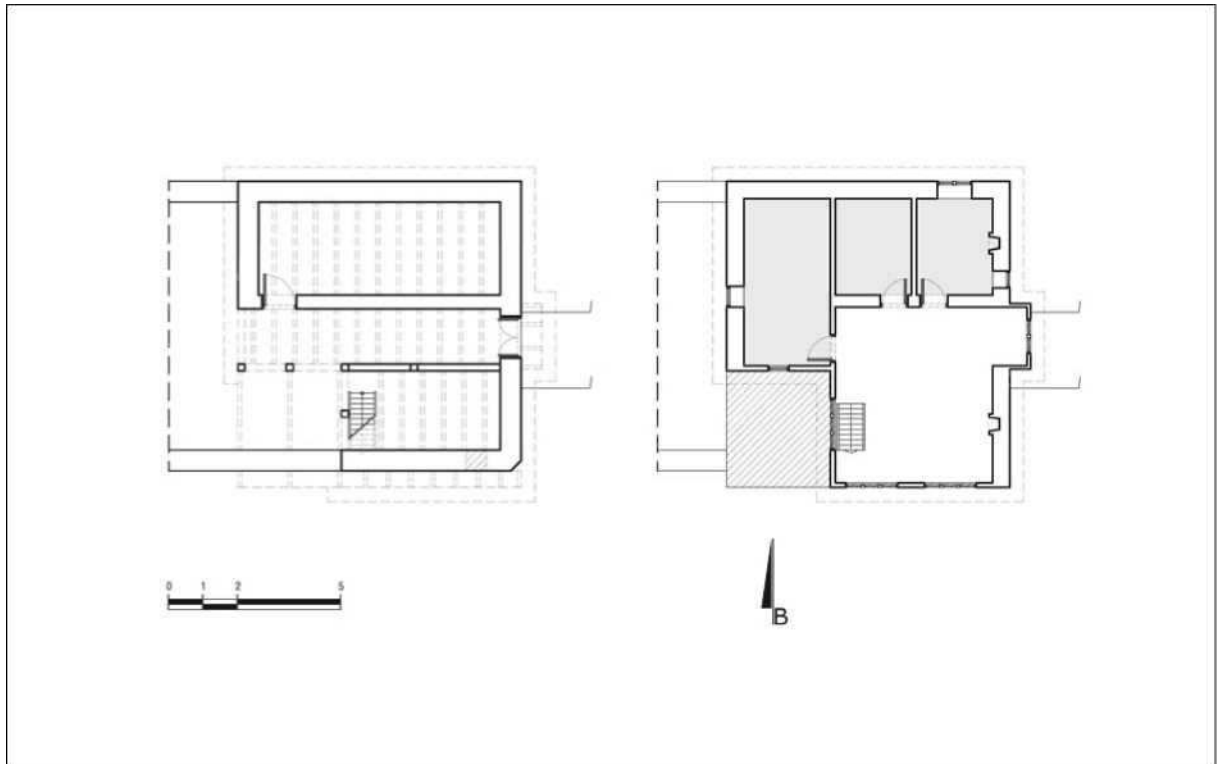
Photo 13. Residence 3 in 2009.

Πίνακας 5. Κτίσμα 4. Κάτοψη ισογείου (αριστερά) και ορόφου (δεξιά).
Table 5. Residence 4. First floor (left) and section (right).

Εικόνα 14. Κτίσμα 4. Άποψη από το νότο.
Photo 14. Residence 4. South view.

Πίνακας 6. Κτίσμα 5. Κάτοψη ισογείου (αριστερά) και ορόφου (δεξιά).
Table 6. Residence 5. Ground floor (left) and first floor (right).

Εικόνα 15. Κτίσμα 5. Άποψη από το νότο.
Photo 15. Residence 5. South view.

Pagoneri of Drama: echoes of the epirotic architecture in Eastern Macedonia

P. Xanthos, Engineer Architect F.E. A.U.Th.

Abstract

The rural settlement of Pagoneri in Drama is a not well known but undoubtedly unique residential complex in eastern Macedonia. The original core of the settlement was created by the installation of the first inhabitants during the Ottoman era in the first half of the 19th century. Later however, this first nucleus was expanded by the immigration of Greek people, refugees coming from Epirus, forced to expatriation because of persecutions of Ali Pasha, as well as by arrival of Muslims from the surrounding area of Drama. The result of this cultural mixing was a particular, sincere and spontaneous fusion of the characteristics of traditional architecture of different geographical areas, which produced a highly variform aspect of the settlement. This stunning variety of different traditional residence, erected in different periods, expresses not only the principles of local architecture but also the local history itself: the history of the people who have built and inhabited them, people with their origin to Balkan regions with different characteristics and qualities.

The material presented in this paper was selected and elaborated in 2007 and comes from a more extended study published in December 2009, a case study on the traditional architecture of the settlement of Pagoneri entitled "Pagoneri - Two centuries of traditional architecture". The first approach of this study began in the summer of 2007 by local scientific search and the redesign of representative examples of houses in the settlement. The location of the settlement, the natural environment, the social conditions in the region and the professional occupation of the inhabitants are key-points for the interpretation of the characteristics of the residential architecture. The architectural description focuses on the most exceptional residential type in the settlement, the *"compact" residence of Epirus*. In this type are identified and interpreted specific morphological features that refer to the traditional architecture of Epirus. The residences studied are redesigned to the current situation, the various designs are assigned uniformly in the same scale and the interventions that occurred during time are also redesigned in a uniform style. The objective is through this small-size research to contribute to the relatively poor literature on the architectural inheritance of Drama, and to help even the less familiar reader to understand better issues of relations between the local traditional architecture in the rural village of Pagoneri and the greater area of the settlements of Epirus.